

Obrana

Deveti dan suđenja, četvrtak, 13. veljače 1947. godine.

Stenograf Bojić u 8.15 sati zapisuje: »Prilikom ulaska sudskog kolegijuma u sudsku dvoranu prisutni, koji su ispunili sudsku dvoranu, burno plješču.«

Toga su dana izricane završne riječi. Prvi je govorio vojni tužilac, zatim branitelji po dužnosti, oficiri JA, i, na kraju, optuženi. Govori tužioca i branitelja optuženima nisu prevedeni. Na primjedbu optuženih, dr Vuko Gozze Gučetić je objasnio da »to i nije važno optuženima, govori su namijenjeni sudu«. U završnoj riječi tužioca bilo je sve ono što je on dokazivao prethodnih osam dana procesa. Branitelji po dužnosti imali su i suviše malo činjenica da bi barem donekle obranili štíćenike. Branitelj optuženih Lohra i Schmidhubera je, na primjer, pokušao Lohra braniti uvjeravajući sud da je »Lohr, izgleda, izdao naređenje potčinjenima da se u Beogradu bombardiraju samo vojni ciljevi«, a da — »što se tiče odmazde« — naređenja »za odmazde optuženi Lohr nikad nije izdao«. Branio je Lohra i podatkom da »od 1939. do 1945. nikako nije bio odlikovan, čak ni onda kad je zauzeo otok Kretu«. Teže mu je bilo braniti Schmidhubera, ali i tu je našao nekoliko »olakšanja«:

- »Kada je popaljena Kriva Reka, optuženi je bio protiv paljenja«
- »Bio je strog i discipliniran oficir, ali ne bi se moglo reći, što je ovdje kazano, da je i krvoločan«
- »U Dubrovniku je činio izvjesna dobročinstva, davao je

stanovništvu hranu, a jednom prilikom je iz talijanske lađe narodu podijelio žito«

• »Spasio je jedan transport Srba, koje su ustaše htjeli odvesti u Jasenovac...«

Drugi branilac je zastupao Fortnera, Neudholdta i Kiiblera. Za trojku štićenika je rekao: »Iako su bili komandanti divizija, iako su bili na visokim položajima, nisu bili ništa drugo nego ljudi preko kojih su prenošena naređenja i koji su ta naređenja izvršavali«. Molio je sud da ima u vidu »da su optuženi više od 40 godina u vojsci, da su od djetinjstva odgajani u krutom pruskom militarističkom duhu, u duhu slijepe pokornosti«. Često, rekao je njihov branitelj, »i pored njihove dobre volje, dešavali su se izvjesni zločini za koje oni nisu znali, a za koje su čuli tek u toku pretresa na sudu.«

Branitelj Tribukeita i Lontschara je najprije »izvlačio« pukovnika: tražio je da se shvate njegovi razlozi »slijepe pokornosti«. A u vezi s ubijanjem ranjenika na Sutjesci naglasio je da nije bilo utvrđeno da li je to bilo na sektoru djelovanja Tribukeitovog ili nekog drugog puka. Lontschar pak, rekao je branitelj, nije kriv za tragediju Kragujevca: nije ni znao šta se događa. Kao komandant feldkomandanture 599 »imao je samo da vrši izvjesne dužnosti koje su mu bile propisane«. Molio je sud da ima razumijevanja za starog generala »koji je intervenirao kod zaštitnog bataljona u Užicu za jednu ženu, pa je puštena iz zatvora«, iako se isticala kao partizanka. Molio je da se uzme u obzir i njegov humani postupak u Beogradu: kad je naredio »da neki radio-aparati budu građanima vraćeni.«

Poslije završne riječi tužbe i obrane, dr Vuko Gozde Gučetić je dao kraći odmor. U nastavku, riječ je dana optuženima.

LOHR

Prvi je govorio Alexander Lohr.

Lohr je sve vrijeme procesa, zapisujući svaki podatak, i ono što bi moglo biti podatak, svaku pomisao, sve što bi ga moglo odmaknuti od omče ili streljačkog stroja, pripremao završnu

obrambenu riječ. Pa kad je devetog dana suđenja, 13. veljače, poslije govora branitelja, ustao sa optuženičke klupe, u rukama je imao hrpu listova išaranih bilješkama. Govorio je veoma smireno, uzbudivan i uzbuđen onoliko koliko je to određivala njegova osobna volja, sve vrijeme u razboritom proračunu, ne bez lukavih domislica. Ostavljao je povremeno dojam da mu je sve ovo što se zbiva s njim i oko njega pomalo dosadno, i da ne bi ni govorio da mu nije do časti vojske kojoj je komandovao, i do života generala koji su mu sjedili za leđima, na optuženičkoj klupi. Uistinu, malo je tu bilo zbiljskog interesa da se obrani i posvjedoči ikakva čast, a još manje humane brige za suoptužene, ako sve ono što je išlo njima u korist nije utjecalo i na njegov položaj u globalnoj sudskoj procjeni.

Löhrova obrana je odmah prevedena.

Uz tekst njegove obrane, davat ćemo najvažnija tumačenja i predočavati one dokumente koji najuvjerljivije svjedoče o stupnju istinitosti, tj. o neistinitosti njegovih tvrdnji, na njegov način predočenih činjenica i njegovih iskaza o sebi u različitim vremenima i prostorima.

Lohr: U prvoj točki optužbe predbačeno mi je provođenje terorističkog napada na otvoreni grad, nebranjeni grad, i to bez prethodne najave rata. Iako je Göring u Nürnbergu preuzeo punu odgovornost za taj napad, ja ipak izjavljujem pred ovim sudom: za sve što sam osobno naredio, preuzimam punu odgovornost. Dakako, ne mogu prihvatiti odgovornost za nenajavu rata: to je pitanje državnog rukovodstva, a ja to rukovodstvo nisam mogao pitati hoće li ili neće najaviti rat Jugoslaviji. Ovdje je čitano Hitlerovo naredenje Göringu: da Beograd bude uništen neprekidnim napadima danju i noću. Takvo naredenje nisam primio, pa ni provodio. Beograd je napadan samo danju, i nikako u neprekidnim napadima, i nikad noću. Težina bačenih bombi i bombardirani borbeni ciljevi pokazuju da to nije bio teroristički napad. Nisu bacane zapaljive bombe. Jugoslavenska vlada nije mogla biti iznenađena napadom. Jugoslavenski ataše iz Berlina na vrijeme je javio da će napad uslijediti 6. travnja. Drugo: već u noći 5. i 6. travnja vođene su borbe sjeverno od Maribora. Treće: već u

prvom naletu naši avioni su bili dočekani protuzračnom obranom u prostoru Novog Sada. Što se tiče proglašenja Beograda otvorenim gradom, to je bilo jednostrano proglašenje, pri čemu se nije pridržavalo propisa međunarodnog prava. Upozorio bih i na to da jugoslavenska vlada nije kasnije protestirala zbog napada na tobože otvoreni grad Beograd. A poznato je da je jugoslavensko ministarstvo rata, znači: centralno rukovodstvo, ostalo u Beogradu. Jučer smo ovdje čuli svjedokinju koja je postradala, ali je objektivno govorila. No, ne može se iz ove izjave ništa definitivno zaključiti; trebalo bi provesti istragu na osnovi tehničkih podataka. Ja razumijem ogorčenje i uzbuđenje svjedoka; doživjeli su velike osobne nesreće. Na žalost, svaki zrakoplovni napad na neki grad izaziva žrtve nevinog stanovništva.

Činjenica: Rat nije najavljen, a Lohr za to ne mora biti odgovoran.

Kako mu je Göring prenio Hitlerovo naređenje od 27. ožujka («Zrakoplovstvo će imati zadatak da što je moguće prije otpočne razbijanje jugoslavenskih zrakoplovnih baza i da uzastopnim napadima razori glavni grad Beograd...») nije poznato, ali sačuvano je osobno Löhrovo naređenje iz kojeg se vidi sve ono što bivši komandant Zračne flote IV sada poriče: — Beograd je razaran uzastopnim napadima, razornim i zapaljivim bombama: — zračni napadi su nastavljeni i u noći 6. na 7. travnja i tokom dana 7. travnja.

Naređujući zračnu agresiju na Jugoslaviju, Lohr je 31. ožujka 1941. godine pisao da ih »držanje jugoslavenske vlade primorava na napad i zauzimanje Jugoslavije«. Doslovno je prenesen Hitlerov stav: »Razaranje Beograda velikim napadom!« Naredio je da se napadi izvode, gotovo neprekidno, i ujutro 6. travnja, i popodne 6. travnja, i u noći 6. i 7. travnja. Poriče na sudu noćne napade, a 31. ožujka je naredio bombardiranje: od 22.30 do ponoći (51. zračni puk), od 0.30 do 3 sata 7. travnja (2. zrakoplovni puk) i — »rollender Angriff auf Belgrad! — počev od 3 sata 7. travnja (4. zrakoplovni puk). Iz Löhrovog naređenja se vidi da su kao ciljevi bombarderima Zrakoplovne flote IV

određene i stambene četvrti Beograda i, posebno, najuži centar grada.

Lohr: U 2. točki optužbe predbačeno mi je da sam od Hitlera dobio posebno lično naređenje za porobljavanje naroda Jugoslavije. U više navrata sam izjavio da je Hitler odbio sve moje prijedloge, a kasnije me u vezi s političkim pitanjima nije niti konzultirao.

Činjenice: U naređenju od 31. ožujka 1941. godine Lohr je ustvrdio da su njemačke »ratne namjere: da se raspoloživim snagama Jugoslavija brzo zauzme, jugoslavenska vojska uništi i porobljena zemlja prisvoji za naše vlastite svrhe«. Posljednji načelnik Löhrovog generalštaba, general Erich Schmidt-Richberg, u knjizi sjećanja »Kraj na Balkanu« 1955. godine piše: »Lohr mijе na kraju svog života pričao o svom prvom razgovoru s Hitlerom... Lohr je bio jedan od malog broja vojnika koji su mogli i kasnije da Hitleru iznesu svoja politička gledišta, a njemu je Hitler povjeravao čak i političke zadatke... Njegovi prijedlozi, i kad nisu prihvaćani, redovno su bili saslušani. To je za njemačkog oficira bio rijedak izuzetak.«

Lohr: U 3. točki optužbe predbacuje mi se da sam kao vrhovni zapovjednik Jugoistoka točno poznavao prilike u Srbiji i odobravao postojeće stanje. Baš suprotno, nisam to odobravao i predlagao sam izmjene, naročito sam kritizirao neusklađenost njemačkih interesa, pri čemu su zapovjednik Srbije i vrhovni zapovjednik Jugoistoka bili u širem rasponu isključeni iz rukovodstva, a meni su bili prepušteni samo čisto vojnički zadaci rukovođenja ratom. Hitler je moje prijedloge odbio, a tek 1943. godine je uspostavio jednu novu ustanovu — vojnog zapovjednika Jugoistoka — u čijim su rukama bile gotovo sve stvari. Nad ovim je bio novi vrhovni zapovjednik Jugoistoka. Obojica su bila u Beogradu. Gestapo i Služba sigurnosti nikad nisu bili podređeni nekom generalu, dapače: ove su ustanove kontrolirale generale.

Činjenice: Lohr je najpotpunije upoznat s prilikama i relacijama u Srbiji prilikom prvog posjeta Beogradu u funkciji vrhovnog zapovjednika Jugoistoka; 28. kolovoza je imao konferenciju s najodgovornijim rukovodiocima iz štaba komandu-

jućeg generala i komandanta u Srbiji generala Badera, kao i s najodgovornijim ljudima feldkomandanture 599; 29. kolovoza referirali su mu, predsjednik kvislinške vlade u Beogradu Milan Nedić i komandant SS i policije u Srbiji SS Gruppenführer i general-potpukovnik policije Meyszner. O tome kakve su sve nadležnosti vrhovnog komandanta Jugoistoka, Hitler je odredio u takozvanoj Direktivi 47. Führer je Löhru dao »sva prava teritorijalnog komandanta nad sva tri vida oružanih snaga i nad SS jedinicama u dijelovima Hrvatske, Srbije i Grčke koje su zaposjele njemačke jedinice«. Nad svim tim oblastima Lohr, kao Oberbefehlshaber Südost, Hitleru neposredno potčinjen, »provodi izvršnu vlast preko potčinjenih komandanata«. Teritorijalna vlast, sudska vlast i uopće sva ona prava što ih je Lohr dobio, uključujući i izvršnu vlast podrazumijevaju i vlast nad policijom na području Jugoistoka.

Lohr: U 4. točki optužnice govori se o pripremama i izvođenju operacija »Weiss I«, »Weiss II« i »Schwarz«. Rukovodstvo ovih operacija je optuženo za zločin. Pripreme su se sastojale isključivo od vojničkog planiranja. S tim u vezi imali smo dva razgovora s Talijanima. Operacija »Weiss« je, poslije sloma kraljevskogugoslavenske armije bila prva, velika vojna operacija, potpuno drugačija od prethodno provedenih akcija čišćenja. Planiranje takve operacije ne može biti zločin. Budući da je izvedena na tako velikom prostoru, akciju je mogao organizirati samo moj štab. Zapovjednik njemačkih snaga u Hrvatskoj, general Lütters, bio je zadužen za rukovođenje tim operacijama. Ja sam utanačio suradnju s Talijanima. General Lütters je bio meni potčinjen. U takvoj funkciji dobivao je operativna naređenja od mene, a on mi je svakodnevno slao taktičke izvještaje o situaciji. U tim izvještajima nema ni riječi o postupku s civilnim stanovništvom. A što se tiče zarobljenika, to su rješavali generali Lütters i Glaise-Horstenau; Solun je bio i suviše daleko, tako da dopremu i odašiljanje zarobljenika nije mogao obavljati — što bi inače trebao raditi — moj glavni kvartirmajstor (načelnik pozadine). Prilikom jednog razgovora prije operacije, u Zagrebu, generalima Lüttersu i Glaiseu prenio sam direktivu Vrhovne komande

Wehrmachta da su zarobljenici jedan od ciljeva pripremane operacije. Glaise je u vezi s tim dobio naređenje da izračuna mogući broj zarobljenika. Računalo se sa 60 000: za njih toliko valjalo je u zarobljeničkim logorima u Štajerskoj osigurati mjesta. Što se tiče civilnog stanovništva: svaka naša divizija je dobila posebnog komesara, kojemu je hrvatska vlada davala upute kako da postupa sa stanovništvom. Hrvatska je, naime, bila naš saveznik, i mi smo sa stanovnicima NDH postupali kao sa saveznicima. U ovom sudskom procesu vidjeli smo da je general Lütters poslije ovog dogovora sa mnom izdao naređenje koje je u suprotnosti s mojim direktivama. Izjave svjedoka u vezi s tim ostavljaju snažan dojam, premda imam jake rezerve prema izjavama svih tih svjedoka. Što se tiče krutosti rata, moram reći da sam nedugo po preuzimanju dužnosti na Balkanu od hrvatskih vlasti dobio dosta debelu svesku punu fotografija o različitim grozotama. Nisam mogao provjeriti istinitost objašnjenja uz fotose, ali sam vidio da ni na jednoj slici nije bilo njemačkih vojnika, a ni domobrana ili ustaša, samo žrtve i ubojice u narodnoj nošnji. Tako je to bilo. To ne znači da ja tvrdim da za vrijeme operacija nije bilo više teških prekršaja, i protiv partizana, i protiv stanovništva. Mogu ih objasniti ovdje čitanim naređenjem generala Lüttersa. Što se tiče SS divizije »Prinz Eugen«, mogu vjerovati da je general Phlebs, prenoseći naređenja od Himmlera, od kojeg je i bio opunomoćen da postupa kako je htio, davao svojim jedinicama naređenja drugačija od mojih direktiva. Nadam se daje sudu poznato da nijedna vojna ustanova nije imala pravo da se miješa u postupke SS jedinica niti je bilo moguće pripadnika SS pozvati pred vojni sud. Lüttersovo odstupanje od mojih direktiva mogu objasniti samo tako što vjerujem da je zastupao Hitlerovo mišljenje da partizane moramo de jure i de facto smatrati odmetnicima. Ja pak, u suglasnosti s novim shvaćanjem OKW, naređujem da se partizane de facto ima smatrati regularnom vojskom. Meni Lütters nije ni na jedan način dao do znanja da će izdati naređenje prema starim uputama Führera. U svakom slučaju, ono što je Lütters naredio drugačije je od mojih direktiva. To je u specijalnim naređenjima, a toga nema u

operativnoj zapovijedi. Tako ja o tome ništa nisam saznao ni za vrijeme obilaska Karlovca i Gornjeg Vakufa. Lako sam mogao utvrditi da ta naselja nisu razorena. U Livnu i Konjicu bilo je oštećenja, i to uslijed borbe. A Foča je bila potpuno spaljena, i to od četnika pod talijanskim rukovodstvom. Kad sam Lütersa pitao zašto je tako malo zarobljenika, odgovorio mi je da su partizani svaki put probili obruč, da su se tako svi živi izvukli, pa i ranjenici.

Tako Lohr 13. veljače 1947. godine.

Činjenice: Najprije, pitanje zarobljenika. Talijani i Nijemci su se dogovorili na sastanku u Rimu 3. siječnja (Lohr, Mussolini i talijanski najodgovorniji generali) da — što se vidi iz naređenja Više komande oružanih snaga Slovenija—Dalmacija od 16. siječnja 1943. godine — »svi oni koji budu uhvaćeni s oružjem u rukama ili se nađu, makar i bez oružja, u zoni u momentu kada se vodi borba, budu odmah strijeljani«, a da »svi sposobni muškarci preko 15 godina budu internirani, bez obzira na rasu i vjeru, službu i zaposlenje«. Talijani su izračunali da će »sposobnih muškaraca preko 15 godina« biti oko 30000, a Nijemci — oko 60000. Glaise-Horstenau je 16. siječnja utvrdio da »raspolaze ovim kapacitetima za zatvorenike:

Specijalni logor Zemun: okruglo 9000, a moglo bi, u slučaju krajnje nužde, i 18000

Specijalni logor Osijek: 5000

Sisak I (tranzitni logor): 5000

Sisak II (rezervni logor): 1500

logor što će biti zatražen od ustaša: oko 5000

Ukupno: 25 500...«

Redovno obavještavan o pripemanju logora i o onima koje je trebalo ulogoriti, Lohr je 15. siječnja primio depešu iz Zagreba prema kojoj Lüters računa da će u prvim danima operacije, u skladu s Löhrovim naređenjima o beziznimnom odvođenju cjelokupnog muškog stanovništva iz okupiranog područja, imati 60000 do 80000 zatvorenika. U vezi s tim, Lohra je Glaise-Horstenau upozorio da »deportacija bez izbora i provjere u područjima gdje ima dosta i Hrvata, i Muslimana, i, čak,

pravoslavaca koji Nijemce s čežnjom očekuju, spremni da uzmu njihovo oružje«, neće polučiti uspjeh. Lohra, koji je planirao odvođenje u logore svih muškaraca starijih od 15 godina, Glaise je upozorio da će negativne konzekvence premašiti lokalne okvire, tako da će od sada ljudi u svim krajevima bježati u šume i prići partizanima. Zbog toga Glaise predlaže »izbor mjesnog stanovništva.«

Nije Lohr, planirajući zarobljeničke logore, mislio na zarobljene partizane nego na civilno stanovništvo. To je očigledno: upravo tako o tome Löhru piše Glaise von Horstenau.

Drugo je pitanje postupak sa civilnim stanovništvom. Lohr poriče znanje o Lüttersovom naređenju da treba »objesiti ili strijeljati svakog tko učestvuje ili je učestvovao u borbi protiv okupacionih trupa«, odnosno o dogovoru da se trupe striktno pridržavaju Hitlerovih direktiva (»Jedinice su ovlaštene i dužne da u ovoj borbi, bez ograničenja, isto tako prema ženama i djeci, upotrebe svako sredstvo ako ono vodi uspjehu«). Nisu Nijemci, kaže, imali pravo odlučivati o civilima: bili su, tvrdi, uz štabove ustaški komesari, i ti komesari su rješavali civilna pitanja. Najprije, evo rečenice iz službenih bilježaka njemačkog poslanika u Zagrebu, generala Siegfrieda Kaschea: u zagrebačkom hotelu »Esplanada« Lohr ga je 18. siječnja 1943. obavijestio da »mora uspostaviti mir, pa makar to bio mir groblja«. Sve naredbe potčinjenih generala, bilo da je riječ o Liitersu ili komandantima divizija, zasnivaju se na tom Löhrovom stavu.

O tome svjedoči i Glaiseovo pismo Lohra od 4. siječnja u kojem kaže da mu Löhrovi »planovi istrebljenja« zadaju briga, i to ne samo »iz humanih razloga, premda krvoločnost nije najvidljivija osobina« opunomoćenog generala u Hrvatskoj. Nisu, znači, Lüttersove odrednice o »postupku sa stanovništvom« suprotne Löhrovim stavovima i nalogima, nego su zasnovane na Löhrovim uputama. Konačno, to svojim potpisom od 11. siječnja (pismu Glaiseu) potvrđuje i sâm, Lohr: nema, kaže, odstupanja od dogovora. A »osiguranje izbora talaca u toku operacija, krajnja je nužnost«. Da je Lohr »plan istrebljenja« izlagao i talijanskim generalima u Rimu 3. siječnja, vidi se iz izlaganja generala Marija

Roatte, komandanta 2. talijanske armije; on, Roatta, »s posebnom se pažnjom zadržao na temi istrebljenja« — pisao je Horstenau 13. siječnja Löhru, izvještavajući ga o Roattinom posjetu Zagrebu: — »U tome Roatta vidi nadu da će iz toga proizići i daljnje smanjenje hrvatskih simpatija za Njemačku. Ali, naravno, i on će isto takve postupke narediti svojim jedinicama...« Roattino naređenje, odnosno upute o »držanju prema stanovništvu« identične su naređenju generala Lütersa.

Lohr se isključuje iz odgovornih za zločine prema civilima tvrdeći da su postojali »komesari« kojima je »hrvatska vlada davala upute kako da se postupa sa stanovništvom«. I to činjenice pobijaju:

Odmah poslije Löhrovog povratka iz Rima, 4. siječnja, dao je svojim generalima u Zagrebu upute, obavijestivši ih da će izvršnu vlast preuzeti njemački komandant. Kasche je s tim u vezi telegrafski, javio Ribbentropovom ministarstvu 8. siječnja: »Ako bi se danas prešlo preko hrvatske civilne suradnje, to bi značilo da njemačka strana otklanja njihov dosadašnji doprinos i da Hrvate oslobađa političke odgovornosti«. Predlagao je da se zadrži dosadašnje stanje, uspostavljeno dogovorom s hrvatskom vladom: »osigurana je puna sloboda djelovanja njemačkog komandanta, a uključivanjem hrvatske strane u suradnji i u nošenju odgovornosti zadržano je prema vani poštovanje suvereniteta Hrvatske. To je postizano tako da civilni opunomoćenici formalno nisu bili potčinjeni njemačkom komandantu«. Predlaže »da se ostane pri dosadašnjem postupku, pri čemu ostaje sačuvan položaj njemačkog komandanta«. Glaise-Horstenau je Löhru predlagao »da se u komisije za provjeravanje zarobljenog civilnog stanovništva pod komandantom njemačkih trupa uzmu kao savjetodavni članovi, pored pripadnika Službe sigurnosti, i civilni komesari iz hrvatske državne službe«. Koliko su njemački komandanti i do tada bili samostalni u odlučivanju o svemu, pokazuje i primjer smjenjivanja Ismetbega Gavrankapetanovića, sarajevskog velikog župana, koji je ujedno bio i potpredsjednik ustaškog Sabora. Da bi zadržao barem vanjsku formu suvereniteta, Pavelić je — pisao je Glaise Löhru — »molio da

Gavrankapetanović barem smije vladi u Zagrebu predati molbu za razrješenje dužnosti, odnosno da vlada može generalu Fortneru, koji ga je smijenio, predložiti nekog Muslimana da ga imenuje za velikog župana«. U istom radiogramu Glaise von Horstenau je obavijestio Lohra »da će izraditi definiciju preuzimanja izvršne vlasti i smjesta je dostaviti glavnokomandujućem Jugoistoka na odobrenje«. Njemački poslanik u Zagrebu Siegfried Kasche je 17. siječnja, uoči Löhrovog dolaska u Zagreb, obavijestio osobno ministra Ribbentropa da je Pavelićeva »vlada našla približno zadovoljavajuću verziju«, što sada zavisi od odluke generala Lohra... Poglavnik će sutra objaviti zakon o iznimnom stanju čime će biti utvrđen položaj vojnog zapovjednika kao nosioca izvršne vlasti i šefa civilne uprave. Lohr je, proglašujući teritorij tzv. Nezavisne Države Hrvatske »njemačkim operacionim područjem«, prihvatio sugestije potčinjenih generala iz Zagreba i ustvrdio da sve rješava »u sporazumu s hrvatskom vladom« i da »na njemačke vojne komande izvršna vlast prelazi shodno hrvatskom zakonu o proglašenju izvanrednog stanja«. Izvršna vlast »u granicama potreba vođenja rata« znači preuzimanje »cjelokupne državne vlasti, uključivši i pravo donošenja uredbi... Osobe koje imaju izvršnu vlast mogu davati upute svim vlastima unutar operacionog područja«. Uspostavljena je funkcija »šefa građanske uprave«: vrši vlast po uputama njemačkog komandanta. »Odluku o potrebnim mjerama prema civilnom stanovništvu i njihovoj imovini za vrijeme borbe donosi sâm vojni komandant prema osobnoj procjeni... Vrijeme završetka neke borbene radnje određuje njemački komandant.«

Ako je bilo zločina, kaže Lohr, onda su za njih krivi takozvani »hrvatski komesari«, ili »samovoljno« Liitersovo naređenje, ili pak, u pravima nezavisne, SS jedinice. Komesari, odnosno »šefovi građanske uprave« pri njemačkim štabovima bili su uspostavljeni, kao što se vidi, samo forme radi: radi »suvereniteta« i »nezavisnosti« NDH. Da je Liitersovo naređenje bilo i Löhrovo dokazuje mnoštvo dokumenata. Citirali smo njegov zahtjev za taocima, a prije su navedene i njegove upute o »postupku prema zarobljenicima i prebjezima«. Što se tiče postupka prema

stanovništvu, mjere utvrđene 1941. i 1942. godine nisu mijenjane ni 1943. godine; Lohr je o tome dao upute 10. kolovoza 1943: »Mjere odmazde... provoditi na najrigorozniji način kao i do sada u slučaju neprijateljskog držanja stanovništva«, pri čemu je naredio: »ako se pokaže kao neophodno, da se sve muško stanovništvo, ukoliko se zbog učešća ili pomaganja bandi ne strijelja ili objesi, prikupi i odvede...« Znači: i dopušteno je, i uputno je stanovništvo koje »pomaže bandi« ili strijeljati ili vješati, a tek nestrijeljane ili neobješene odvoditi u zarobljeništvo. Komanda 373. divizije, pozivajući se na upute više komande, dakle i na Lohra, 2. srpnja 1943. godine naređuje: »Zatečene s oružjem u ruci, po saslušanju strijeljati... Općine koje su podržavale partizane, sravnati sa zemljom. Prema banditima postupati bezobzirnom oštrinom«. General Lohr je, kao komandant grupe armija F i, ujedno, zamjenik komandanta Jugoistoka, u vrijeme privremene odsutnosti Maximiliana Weichsa, 22. prosinca 1943. pisao da se »mjere za odmazdu, kažnjavanje i represalije, do sada uobičajene« unekoliko mijenjaju (»ima da se prilagode novopostavljenim političkim ciljevima«) u smislu »da se pri napadima, sabotажama i tome slično uhvate i kazne sami počinioци, a da se tek u drugom redu pristupi mjerama odmazde«. Ali »za postupak u borbi« ostale su ranije odredbe. »Kvote za vršenje odmazde« (1:100 i 1:50), po Löhrovom naređenju od prosinca 1943. godine, bit će »određene za svaki slučaj zasebno«. Uz to su određene »Mjere za odmazdu«:

a) strijeljanje, odnosno vješanje;

b) uništavanje naselja;

c) novčane kazne, stavljanje pod stražu i zatvor.«

Tim svojim naređenjem Lohr priznaje da je do tada vrijedio »postupak da se poslije nekog prepada ili sabotажe mjere odmazde vrše nad stanovništvom iz bliže okoline privedenim bez izbora, redom.«

Sve je to, čini se, general Lohr »zaboravio«, čak i pitanje potčinjenosti SS jedinica. Hitler je 28. prosinca 1942. odredio: »Komandant Jugoistoka ima sva prava teritorijalnog komandanta nad sva tri vida oružanih snaga i nad SS jedinicama u

dijelovima Hrvatske, Srbije i Grčke koje su zaposjele njemačke jedinice«. Sam Lohr to tvrdi u više navrata. Konačno, on »u cilju izvršavanja zadataka što su mu postavljeni ima neograničeno pravo izdavanja pravnih propisa«. Da su mu i SS trupe i sve vrste policija na Jugoistoku potčinjeni, preko potčinjenih mu komandanta, vidi se iz »uputa za komandujućeg generala i komandanta u Srbiji»: »Za sva policijska pitanja potčinjen mu je viši SS i policijski vođa osobno i neposredno.«

Takvi su dokumenti. Na žalost, sud ih nema u veljači 1947. godine.

Lohr: Završni izvještaj o operaciji »Schwarz« nije išao na moju adresu. Bio je upućen 2. oklopnoj armiji, koja je u međuvremenu preuzela rukovodstvo u Jugoslaviji, kao što je feldmaršal Weichs, sa štabom u Beogradu, preuzeo vrhovno zapovjedništvo Jugoistok. Do reorganizacije dolazi zbog saznanja da se iz Grčke ne može čak ni operativno, a još manje administrativno, rukovoditi na tako velikom prostoru. Hitler je naredio da 2. oklopna armija bude premještena u Jugoslaviju i da štab te armije preuzme rukovođenje u Jugoslaviji. Koncentrirana u jednom mjestu, administracija je predana novom vojnom zapovjedniku Jugoistoka. Tako su se sada u ovom prostoru nalazila tri rukovodeća vojna štaba. Naglašavam: rukovođenje neoperativnim pitanjima s velike udaljenosti, iz Grčke, nije mi bilo postavljeno kao zadatak, a i da jeste, ja to nisam mogao obavljati. Stoga se ne osjećam krivim ni prema starom pravničkom shvaćanju »ultra posse nemo tenetur« (nitko nije dužan učiniti više nego može).

Činjenice: Nova organizacija komandovanja uspostavljena je tek krajem kolovoza 1943. godine. Feldmaršal Weichs je, kao komandant Jugoistoka i grupe armija F, 26. kolovoza preuzeo komandu grupom armija E, 2. oklopnom armijom, institucijom njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj i vojnog atašea u Sofiji. Završni izvještaj o operaciji »Schwarz« Lüters je poslao 20. lipnja. To je onaj izvještaj u kojem piše kako je »tok borbi pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizirane, vješto vodene i da raspolažu borbenim

moralom što izaziva čuđenje«. U tom se izvještaju ne spominju zarobljenici; sve što je uhvaćeno — ubijeno je, ili: ubijeni su gotovo svi zarobljeni. Lüters kaže da je »neprijatelj u ovim borbama imao najmanje 12 000 do 13 000 mrtvih, od kojih je najmanje 11 000 palo u borbama«. Ostali su, znači, strijeljani. U dodatku izvještaja onaj višak iznad 11000 uračunat je u zarobljene; znači: zarobljeni, pa strijeljani. Odnos prema zarobljenicima vidi se iz izvještaja 1. brdske divizije: »Zarobljenika 498, od toga broja strijeljano 411.«

Što se tiče Löhrove tvrdnje da mu nije ni povjerena dužnost »rukovođenja neoperativnim pitanjima«, istina se vidi iz mnogih sačuvanih dokumenata. Na primjer, njegovo naređenje »obrana i komandovanje na Jugoistoku« od 15. veljače 1943:

»Zadaci komandanta Jugoistoka su sljedeći:

... Poduzeti konačno smirenje pozadine i uništenje ustanika i bandi svih vrsta u suradnji s talijanskom 2. armijom...«

Dalje:

»Komandant Jugoistoka je vrhovni predstavnik Wehrmachta na Jugoistoku i ima sva prava teritorijalnog komandanta:

a) u odnosu na sva tri vida njemačkih oružanih snaga i formacija SS...

b) u odnosu na savezničke trupe koje su okupirale određena područja Srbije.

Komandant Jugoistoka vrši izvršnu vlast naročito nad lokalnom civilnom upravom na teritorijima koje su okupirale njemačke trupe...«

On je, znači, određivao i mjere odmazde i postupke prema civilnom stanovništvu. Mogućnosti su njegove bile velike i, da bi izdavao bezbrojne direktive za zločine, nije bilo potrebno da učini više od svojih ovlaštenja.

No, pustimo ga da završi svoju obranu:

Lohr: Nisam pripremio ovo izlaganje da spasim svoju glavu. Duže od 40 godina sam vojnik i 34 godine avijatičar. Uvijek sam svoj život nudio domovini, i ne mislim drugačije u ovom trenutku. Konačno, poživio sam dosta, i mogu umrijeti. Pri tome bih htio reći da sam se iz engleske okupacione zone u Austriji dobrovoljno

javio jugoslavenskoj komandi, jer sam htio dijeliti sudbinu većine svojih jedinica u jugoslavenskom zarobljeništvu. Zar se i tu ne vidi dokaz čiste savjesti?

Činjenice: Lohr se 9. svibnja 1945. godine predao jugoslavenskim jedinicama kod Celja. Nekoliko dana kasnije, zbog nepažnje straža, pobjegao je iz Topolščice u pratnji svojih tenkista da bi se sa svojim generalštabom predao Englezima. Kad su predstavnici 3. armije Jugoslavenske armije 14. svibnja komandi engleskog korpusa pokazali Lohrov potpis na aktu o kapitulaciji snaga Jugoistok, Englezi su ga odmah izručili grupi oficira 4. operativne zone Slovenije, odnosno 3. armije JA. Nije se on predao dobrovoljno, ne bi on to nikad učinio.

Lohr: Na kraju, moram vam reći da moja domovina Austrija nema nikakve veze s Hitlerovim načinom biranja podređenih. Poznati i ovdje spominjani Meyszner zaista je bio Austrijanac, ali je pobjegao iz Austrije u Njemačku, a ovamo je poslan od Hitlera. Hitler je Austrijance slao u Jugoslaviju zato što su poznavali jezik, geografiju i mentalitet, zato što su se lakše sporazumijevali s ovdašnjim svijetom nego Nijemci. To je sve što imam reći.

— Sjednite, optuženi Lohr — pokazuje mu dr Vuko Gozze Gučetić klupu i odmah najavljuje: — Ima završnu riječ optuženi Fortner.

FORTNER

Drugooptuženi, i najstariji među optuženima, iscrpljen i od vremena nagomilanog u tom vojničkom životu, ali i od zatvoreničkih ćelija, koje su mu već gotovo dvije pune godine zamjenjivale obilje na koje je svikao od djetinjstva, Johann Fortner ustaje. Pokazuje mnogo volje da stojeći održi završnu riječ, ali teško mu je stajati. Predsjednik vijeća to vidi i kretnjom ruke, bez riječi, pokazuje mu da sjedne. I tako je Fortner bio jedini od sedam optuženih koji je završnu riječ obrane izgovorio s klupe, sjedeći.

Fortner: Cijenjeni vojni tužilac mi je predbacio da sam pokušao izbjeći odgovornost prebacujući sve optužujuće činjenice na ustaše; navodno: tako sam htio osloboditi od optužbi

Wehrmacht. Nisam želio i ne želim izbjeći odgovornost za ono što sam učinio, ili što je Wehrmacht učinio. Ali, poznato je da su ustaše zbog nediscipline i učestalih prekršaja bili omrznuti u bosanskim selima i gradovima, a u isto vrijeme vojnici moje divizije, Nijemci, bili su zaista u svim sredinama omiljeni. Tu je činjenicu nemoguće opovrgnuti. Što se tiče ustaške nediscipline, izvještavao sam stalno o tome. Stalno sam upozoravao na njihove prekršaje. Intervenirao sam i kod komandanta njemačkih snaga u Srbiji i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj generala Badera, kao i kod opunomoćenog generala u Zagrebu. Posebno sam se žalio na ustaškog komandanta Francetića. Ipak, uspio sam barem u jednom: Francetić je 1942. godine odstranjen s moga terena. Stalno sam imao teškoća s ustašama. Pri tome naglašavam: ustaše meni nisu bili potčinjeni ni sudski ni disciplinski. Meni je ovdje predočen jedan dokument iz kojeg bi proizišlo da je Pavelić dao direktive ustašama da se meni potčinjavaju. To nije točno. Mjerodavan je postupak moga pretpostavljenog, generala Badera: on je to odbio i tako ja za tu potčinjenost nikad nisam ni saznao. Ustaše i domobrane ja nisam mogao kažnjavati. Domobranstvo je imalo svoje posebne vojne sudove uspostavljene na moju inicijativu. Što se tiče prestupa mojih vojnika, njih sam, dakako, kažnjavao. Tako sam, na primjer, u ljeto 1942. godine zbog pljačke i ubojstava što su počinili moji vojnici izricao osude i na smrt i na zatvor. Morate imati na umu da, kao čovjek zadužen za red i sigurnost u Bosni, nisam vodio regularan rat, već borbu protiv naoružanih seljaka iz pozadine. Kad bismo im se približili, ovi bi seljaci sklanjali oružje i kape i činilo se da su mirni seljaci. Nisu imali vidljivu oznaku. Dakle: ne nose otvoreno oružje, nemaju vidljivu zajedničku oznaku — dva uvjeta neophodna po međunarodnom pravu za priznavanje regularnosti. Ipak, u toku dvije godine nijednog partizana nisam osudio na smrt. Uzgred da napomenem, iako nije nevažno: prva puška je pukla na protivničkoj strani. To se dogodilo u srpnju 1941. godine, kada je jedan odred moje divizije napadnut od oružanih ljudi iz jedne šumice. To je bilo kod Banje Luke, gdje je taj moj odred osiguravao građenje razorenog vodovoda. Inače, uvijek sam bio

protiv odmazde. Nisam potlačivao stanovništvo, nego sam ga pomagao gdje sam mogao i koliko sam mogao. Tako sam uspio da se iz Banje Luke odstrani huškač Viktor Gutić. A 1942. godine spasio sam Sarajevo od gladi dopremivši 100 vagona živežnih namirnica iz okoline Brčkog. Imajte na umu daje kroz moje ruke, dok sam bio u Bosni, prošlo između četiri i pet tisuća zarobljenika: nisu imali pravo na međunarodnu zaštitu, a ipak im ništa nažao nije učinjeno. S njima je postupano čovječanski. Moja savjest, visoki sude, potpuno je mirna: samo sam vršio svoju dužnost. Ni od jednog vojnika nećete čuti da sam, djelujući u Bosni, izvršavao zakone koji su važili u mojoj domovini. Ali, daje prilikom provođenja mojih direktiva bilo prekršaja od mojih potčinjenih, to je moguće, to leži u samom karakteru vođenja rata od pamtivijeka.

Činjenice: Najprije, pitanja potčinjenosti. Komandant svih njemačkih trupa na okupiranom (od Njemačke) jugoslavenskom prostoru general Bader odredio je 26. siječnja 1942. godine (dokument u Arhivu VII, NAV-T-501, r. 250, s. 552-5): »Trupe NDH do sada smještene na budućem operacijskom području (istočna Bosna) mogu tamo ostati, ali će biti potčinjene njemačkom vojnom komandantu. Isto to vrijedi i za hrvatsku policiju i žandarmeriju, kao i za provizornu civilnu upravu... Kao komandant dolazi u obzir komandant 718. pješadijske divizije general-major Fortner«. Bader i Pavelićeva vlada su 23. siječnja 1942. godine potpisali sporazum u kojem je utvrđeno da Fortner »dobiva izvršnu vlast«, odnosno da će »voditi brigu za izgradnju hrvatske uprave«, s tim da »civilna uprava ima u svim pitanjima... da radi po direktivama vojnog komandanta... Hrvatska vojska, kao i policija, žandarmerija i ustaše potčinjavaju se vojnom komandantu i rade po njegovim direktivama.«

Fortner 1942. godine nije zahtijevao da zloglasni Francetić napusti Bosnu. Visoke su i laskave njegove ocjene Jure Francetića: nalazimo ih u Baderovom izvještaju o »čišćenju rajona oko Rogatice« od 4. svibnja 1942. godine: »Bataljon ustaške milicije pod komandom tridest dvogodišnjeg potpukovnika Francetića b D je odlučna i dobro disciplinirana jedinica«. Francetić je 1942.

godine dobio čin i zvanje ustaškog pukovnika i sve do pogibije u prosincu 1942. godine bio je komandant »Crne legije« u Bosni, pod Fortnerovom komandom. Daje bio, kao i sve ustaše u Bosni, pod Fortnerovom komandom, vidi se i iz dokumenata višeg vojnog arhivskog savjetnika Ernsta Wisshaupta (pisao po naređenju načelnika štaba komandanta Jugoistoka): »Fortneru su bile potčinjene u tome rajonu sve njemačke i hrvatske snage i ustaške formacije.«

Što se tiče Fortnerovih dobročinstava i smjenjivanja jednog od najkrvoločnijih ustaških smrtovođa, Viktora Gutića (za njega je Glaise-Horstenau pisao kako je »u jednom ranijem govoru izjavio da nijedan Srbin neće živ napustiti banjalučko područje i Banju Luku«, da »se čini da će svoju najavu i ostvariti« jer da je »broj osuda koje je potpisao zastrašujuće velik«) — za to Fortner ne snosi odgovornost, ali nema ni zasluga. Pritisak za smjenjivanje Gutića izvršili su banjolučki Muslimani. Banja Luka tada (ljetu 1942. godine) i nije bila pod komandom Fortnera, nego pod komandom generala Friedricha Stala, komandanta »zapadne Bosne«. Do svibnja 1942. godine Fortner je zaista mogao smijeniti Gutića, ali to nije učinio. A daje mogao smjenjivati i najznačajnije ustaške glavešine, vidi se na primjeru smjenjivanja sarajevskog velikog župana, prijeratnog frankovca Ismetbega Gavrankapetanovića, koji je, uz ostale časti, bio i potpredsjednik ustaškog Sabora sazvanog 23. veljače 1942. godine. Kasche, za kojeg se u Berlinu i Zagrebu pričalo kako je »ustaša veći od Pavelića«, pokušao je intervenirati u korist Gavrankapetanovića kojega je Fortner smijenio, ali nije uspio. Da bi se prikriilo koliko je ustaška vlast ovisna o volji njemačkih komandanata, Horstenau je — poslije razgovora s Pavelićem, koji je »molio za Gavrankapetanovića« — predložio Löhru da smijenjeni veliki župan »smije predati vladi u Zagrebu molbu da ga smijeni s dužnosti, pa da vlada predloži generalu Fortneru nekoga Muslimana za velikog župana.«

Fortner kaže da nije vodio regularan rat, već da je ganjao »seljake iz pozadine«. Ti seljaci, koje bi zaticao bez kapa (hoće reći: krili su, ako su imali, petokrake zvijezde) i bez oružja (ako

Fortner pri tome nema u vidu tisuće i tisuće seljaka koje su njemačke jedinice hvatale po selima ili zbjegovima), u Fortnerovim izvještajima su izgledali sasvim drugačije. Najprije, ono u vezi s bježanjem nenaoružanih seljaka bez kapa:

»Neprijatelj je na cijelom frontu pružio snažan otpor, pa je čak kod grupe Wüst djelomično vršio protunapade. Pri tome je ustaška četa u sastavu grupe Wüst natjerana u bijeg i odbačena na željezničku prugu Turbe—Donji Vakuf...«

To je podatak iz izvještaja o borbi za Jajce u rujnu 1942. godine (AVII, NAV-T-315, r. 2270, s. 585-93).

Kakvi su ti partizani — koji, po Fortneru s procesa 1947. godine, redovno odbacuju oružje i nemaju kape — vidi se iz Fortnerovog »podsjetnika uz divizijsku zapovijed od 18. 10. 42«:

»Partizani najčešće ne pružaju otpor povezanim frontom, nego u grupnom sistemu, pa i tu samo dotle dok naše jedinice ne poduzmu organiziran' napad. Tada se oni vješto i brzo izvuku... Partizani su se do sada uvijek noću neopaženo premještali...«

Nigdje Fortner ne upućuje svoje pukovnike i majore da su protivnici »mirni seljaci koji ne nose oružje«. Nego, evo što je i kako je Fortner ocjenjivao partizane 1942. godine (i ovaj je dokument u Arhivi Vojnoistorijskog instituta NAV-T-315 r. 2271, s. 165-9) kada govori o Bihaćkoj republici:

»Na njoj se nalazi okruglo 63 000 naoružanih boraca. Oni također raspolazu teškim oružjem i artiljerijom, kao i motornim i zaprežnim vozilima i dovoljnim brojem tovarne stoke... Tri puta su komunisti uspjeli uzastopno da zauzmu Jajce i tri puta su ih njemačko-hrvatske trupe potisnule, a oni ponovo prikupljaju snage da bi i po četvrti put napali Jajce. Pri tome pada u oči i porast snaga koje bacaju u borbu...«

Ni jednom riječi, i ni u jednom izvještaju iz vremena kada je komandovao u Bosni, Fortner za partizane ne kaže ono što je govorio u svojoj obrani 1947. godine. Lütersu je u vezi s tim 1942. godine pisao:

»Kada osvoje neki grad, onda nijedan vojnik ne smije da se odvoji od svoje jedinice i da pljačka... Prilikom većih marševa brigade primaju od divizije za sve predviđene dane hladan obrok...«

Posebno pitanje iz Fortnerove obrambene riječi jeste pitanje: tko je koga prvi napao. Ponaša se kao da se njemačke okupacione trupe u Jugoslaviji nalaze po nekom prirodnom toku zbivanja, kao da porobljeni narod nema prirodno pravo da se bori za svoju slobodu. Po međunarodnom pravu nezakonit akt, akt zločina, Njemačka je učinila već 6. travnja napadom na Jugoslaviju.

Fortner tvrdi da je uvijek bio protiv odmazde i terora.

Što je on zaista mislio o teroru i odmazdama nalazimo u dokumentima iz vremena kad je zločin na okupiranom području bio izraz sistema. U Sarajevu, na sastanku s Glaise-Horstenauom, Paulom Baderom i ustaškim ministrima Lorkovićem i Benakom (koji je bio neke vrste Pavelićevog opunomoćenika pri Fortnerovom štabu) 19. travnja 1942. godine, Fortner je ustvrdio: »Ne postupa se uvijek s dovoljno potrebne oštrine!« Jedna od konkretnih mjera odmazde, Fortnerov izvještaj od 6. listopada 1942: »Zbog pobune srpskog stanovništva nastavit će se evakuacija 16 sela s planine Vučjak i svi će stanovnici biti odvedeni u koncentracioni logor...« U naređenju za operaciju »Trio I« 28. travnja 1942. godine »ustaška grupa potpukovnika Francetića« po Fortnerovom zadatku mora »izvršiti čišćenje cijelog sektora od nesigurnih elemenata«. Prevedeno na jezik onih kojima je naređeno, to je značilo: ubiti sve koji su »nepoćudni«. Po njegovom naređenju od 14. ožujka 1942. godine komandanti pukova 718. divizije Schuschnig i Wüst objavili su — svaki na svom sektoru — proglas »Njemačkog zapovjednika za istočnu Bosnu«. Proglas je štampan na njemačkom i hrvatskom jeziku:

»Za osiguranje javnog reda i mira... a kao opomenu pučanstvu za eventualne napade... odredio sam da se uhvati stanovit broj talaca... Taoci su uzeti iz najširih narodnih slojeva i tako će dugo ostati u zatvoru dok ne prestanu napadi na njemačke vojnike... Neumljivom strogošću postupit će se i odrediti broj talaca koji će biti strijeljani za jedan jedini slučaj gubitka.«

Da su odmazde bile nešto normalno, uobičajeno u postupcima komande i jedinice 718. divizije vidi se iz Fortnerovog izvještaja komandujućem generalu i komandantu u Srbiji od 13. studenoga 1942. godine.

Pitanje zarobljenika. Postupak prema zarobljenim partizanima je od ustanka do Fortnerovog odlaska iz Bosne, 15. ožujka 1943. godine, isti (dokument je u Arhivu VII, NAV-T-315, r. 2271, s. 297-7):

»Partizani, a isto tako i svi za koje se sumnja da su partizani, kao i civili u čijim stanovima je nađeno oružje i municija, bit će strijeljani odmah bez formalnog saslušanja, odnosno obješeni, a njihove kuće spaljene.«

SCHMIDTHUBER

Trećeoptuženi general-major Waffen SS August Schmidhuber govorio je dosadno dugo, nepovezano, često nejasno, tako da je ostavljao dojam kao da se boji posljednje rečenice: iza nje je omča. Izbjegavajući ponavljanja, njegovu ćemo obranu dati skraćivanjem najsuvišnjeg.

Schmidhuber: Neću da branim katastrofalnu politiku Hitlera. Ali, moram reći da nije bilo plana o uništavanju jugoslavenskog stanovništva. Što bi nam inače trebalo da i Jugoslavija potpiše Trojni pakt! Na žalost, jedna monarhistička oficirska klika je srušila taj pakt djelujući ne u interesu naroda nego u interesu onih koji danas pomažu četnike.

Činjenice: Plan za napad na Jugoslaviju u Vrhovnoj komandi njemačke oružane sile postoji od 1940. godine. Simovićeve vlada nije odustala od Pakta potpisanog u Beču 25. ožujka 1941. godine.

Schmidhuber: Svaki narod ima pravo od svojih narodnosnih manjina u inozemstvu očekivati zdravo nacionalno osjećanje. Zašto Nijemci u Banatu ne bi smjeli da se ponose svojom njemačkom nacionalnošću? Logičan je, dakle, nastanak divizije »Prinz Eugen«. To što je divizija napustila Banat, kriv je Draža Mihailović: morali smo nastupati na Kopaonik. Kasnije je divizija prebačena u Bosnu i tu je do kraja rata. Kako vojnički, tako i prostorno, narodnooslobodilački pokret smo morali smatrati engleskom bazom. Konačno, Englezi su taj pokret pomagali. Što se tiče Krive Reke i Kaaserera, nisam bio kompetentan da kaznim Kaaserera. Slučaj je bio pretežak čak i za diviziju. Izvještaj je

poslan u Berlin. Kaaserer je bio isključen iz SS odreda. Ako je propušteno da se kazni, ili ako nije dovoljno kažnjen u Berlinu, ne možete mene kriviti.

Činjenice: Kaaserer nije kažnjen, nego je odlikovan i unaprijeđen; iz SS divizije »Prinz Eugen« premješten je u Berlin, a zatim sa specijalnim zadatkom u Zagrebu.

Schmidhuber: Operacije »Weiss I« i »Weiss II« su prije pet godina izvođene na teritoriju koji sam samo tada prošao. Nije stoga nevjerojatno što se ne sjećam pojedinih mjesta kroz koje sam prolazio. Optužnica mi predbacuje da je moja Bobena grupa svuda kud je prolazila ostavljala ubijene ljude i zgarišta. To nije točno. Većina mjesta je prije bila zapaljena. Ustaše su za to optuživali partizane, odnosno Hrvati Srbe, a Srbi Hrvate. Nitko ovdje ne može tvrditi da četnici nisu bili sposobni za zlodjela. To se, konačno, vidjelo i na suđenju četnicima. A što se tiče Nijemaca i naroda, mogu vam reći da smo i u Slunju, i u Bihaću, i u Bosanskom Petrovcu radosno dočekivani. Narod je pred nas izišao sa zastavama i igrao narodna kola. (U sudnici ovu Schmidhuberovu izjavu prati snažan smijeh.)

Činjenice: Nijemci su u ponovo okupiranim mjestima Bihačke republike zatjecali samo stare i nemoćne, a ponekad ni njih. »Neprijatelj, pružajući žilav otpor, s glavninom se povlači i odvodi sa sobom sve stanovništvo i stoku«. To je izvještaj generala Phlebsa, Schmidhuberovog komandanta, od 1. veljače. Tada su trupe 7. SS divizije već bile prošle i Slunj i Bihać. Detaljnije o tome pišu Talijani: »Na ponovljeno traženje da se dade objašnjenje zašto nema zarobljenih za internaciju, komandant divizije Re je tvrdio da je to zbog potpune evakuacije stanovništva iz raščišćene zone.«

Schmidhuber: Optužnica me tereti za mnoge zločine izvršene izvan zone djelovanja trupa pod mojom komandom. Svjedoci koji su se pojavili pred sudom samo su me uvjerali da moje trupe nisu počinile navedene zločine. Za takve zločine niti sam čuo, niti sam za njih znao, niti sam ih naredio. Pošto sam se ja redovno kretao odmah iza prednjih dijelova, prekršaji su se uvijek događali iza mojih leđa, bez moga naređenja.

Činjenice: Divizijske zapovijedi (dokumenti dobiveni od Amerikanaca) pokazuju da je tužba pogriješila samo u slučaju Šator-planine, iako je i na Šatoru, na jugoistočnim padinama, neka Schmidthuberova jedinica ubila grupu izbjeglica iz Banije. General Phlebs u izvještaju od 26. ožujka 1943. godine navodi jedan slučaj zarobljavanja izbjeglica i kaže — na bazi Schmidhuberovog raporta — da je »cijela izbjeglička grupa strijeljana«. Konačno, jedinicama SS divizije »Princ Eugen« bilo je naređeno: »Pri pročešljanju predjela kroz koje se prolazi bezobzirno zarobljavati za oružje sposobno stanovništvo, a one s oružjem u ruci strijeljati po kratkom postupku.«

Schmidthuber: Poslije našeg zauzimanja Dubrovnika, jedna četa moga puka nalazila se u Stonu od 23. rujna do kraja listopada 1943. Kad smo partizanima uzeli Pelješac, s jednim bataljonom moga puka išao sam od Stona do Janjine. Kod Ploča se iskrao bataljon 13. SS puka; nije bio meni potčinjen. Zločin u Kuni treba pripisati tome bataljonu.

Činjenice: Iskrcavši se u operaciji »Herbstgewitter« na Pelješcu, dijelom snaga iz Ploča, a dijelom iz Metkovića, Borbena grupa Schmidhuber (dakle: bataljoni pod komandom Augusta Schmidhubera) izvršila je strašna zlodjela u Osobljavi, Kuni i Pijavičinu.

Schmidthuber: Tokom ovog suđenja posebno je značenje dano naredbi Rudolfa Lütersa. Ta naredba, bez sumnje, ima karakter zločina. Komandant moje divizije, general Phlebs, tu naredbu nije prenio komandantima pukova. Možda zbog toga što je Lüters naredio da se potčinjene, zbog zločina, ne može pozivati na odgovornost. Da sam imao tu zapovijed, mogao sam vršiti najrazličitije zločine s uvjerenjem da neću za njih odgovarati. Ali ja sam uvijek postupao čovječno. Na Pelješcu sam ribarima dopustio noćni ribolov...

Činjenice: Ovdje je već citirano naređenje generala Phlebsa: dokaz daje Lütersova zapovijed (»Objesiti ili strijeljati svakog tko učestvuje ili je učestvovao u borbi... Opravdana je svaka mjera koja je potrebna za osiguranje trupa... Nitko ne može biti pozvan

na odgovornost zbog preoštrog postupka...») bila prenesena komandantima pukova 7. SS divizije.

NEUDHOLDT

Optuženi Neudholdt je izjavio da »neće da se brani«, odnosno da će »govoriti vrlo kratko.«

Neudholdt: »Hoću da kažem i da čujem istinu, to dugujem svojoj diviziji... Bio sam protiv dolaska »vražje« divizije u Jugoslaviju, ali morali smo doći... Ne možete me teretiti za zločine u operaciji »Weiss«. Trajala je 8 tjedana, a ja sam pola toga vremena bio bolestan.

Činjenice: Do sredine veljače, kad je Neudholdt otišao na bolovanje, najstrašniji zločini za koje je optužen u operaciji »Weiss« bili su izvršeni. Podgrmečka komanda područja je već u proljeće 1943. godine izvršila vrlo precizan popis zločina u Podgrmeču, gdje je ubijeno 3370 osoba, bez ikakvog traga nestalo je njih 493, a u logore odvedeno 1229. »Vražja« divizija je na Grmeču ubila 1251 osobu. U 15 podgrmečkih općina zapaljeno je 2276 zgrada različite namjene.

Neudholdt: Sto se tiče operacije »Schwarz« i telegrama generala Lütersa da nitko živ ne smije izići iz obruča, svaki vojnik može shvatiti tako — a tako smo i mi shvatili — da moramo čvrsto stegnuti taj obruč i zarobiti sve neprijateljske vojnike. Tako smo to shvatili, i mogu vam reći da od zarobljenika nitko nije ubijen.

Činjenice: Lüters je 12. svibnja naredio: »Strijeljati, poslije saslušanja, sve koji su sudjelovali u borbi protiv njemačke vojske i koji kao takvi budu zarobljeni«. Lüters je 10. lipnja komandantima trupa u operaciji »Schwarz« poslao radiogramsko naređenje: »Posljednja je faza borbe, došao je tren potpunog uništenja Titove vojske. Važnost naređenja: 'Nijedan čovjek sposoban za vojnu službu ne smije živ napustiti obruč, a žene pregledati da nisu preobučeni muškarci« — mora se ponovo naglasiti trupama...« Prije toga je naređeno kako da se postupa prema zarobljenima: »Objesiti ili strijeljati...«

Neudholdt: Slučaj Udora—Zagnježđe. To nije bilo besmisleno paljenje sela, kao što je to u Nürnbergu izjavio sudac Jackson. Sela su na brdu, visoko, i stalno smo iz njih napadani. Pa i partizanski komandant bi ih dao razoriti. Phlebsu sam predložio da stanovništvo iselimo. Moj prijedlog je odbijen...

KÜBLER

Poslije pauze završnu riječ su dobili ostali optuženi. Prvi Josef Kübler.

Kübler: Prije svega, citiram vam jednu rečenicu maršala Staljina »Borba« je to objavila lani u srpnju: »Naređenje komandanta je zakon za podređenog!« Gospodo, to je i naše shvaćanje. Vojnik mora slušati. U tom smislu valja shvatiti i moj odnos prema naređenju generala Lüttersa od 12. svibnja 1943. godine. Optužnica samo djelomično navodi to naređenje. Moram obratiti pažnju na sljedeće pojedinosti. Učinjena je razlika u postupcima prema četnicima i partizanima. To je jedna pravna, rekao bih politička stvar za koju ja ne snosim odgovornost. Dalje, rečeno je da se moraju strijeljati svi zarobljeni u borbi. Zatim je rečeno da se zarobljenici tek poslije saslušanja moraju strijeljati. Iz toga se, gospodo, vidi da se ovim naređenjem ne naređuje strijeljanje ranjenih i bespomoćnih. Odbijam da sam ikada naredio strijeljanje ranjenika i bespomoćnih. Nasuprot toj tvrdnji, mi smo ranjene partizane njegovali u našim bolnicama. Morate pri tome imati na umu da je to naređenje pisano s pretpostavkom da partizani nisu regularne trupe... I danas izvanredno žalim što mi general-pukovnik Lohr, posjetivši me u Foči, nije dao drugačije upute.

Činjenice: Sud je imao Lüttersovo naređenje optuženom Kübleru. Mi sada imamo i Küblerovo naređenje Br. B. 1418/43-Pov. od 12. svibnja (Arhiv VII, film München 2, br. 537—540):

»Upute za ponašanje trupa pri izvođenju operacija...

2. Zarobljenici:

Strijeljati, poslije saslušanja, onoga tko otvoreno sudjeluje u b. jrbi protiv Wehrmachta i kao takav bude zarobljen. Prebjegle i

ostala uhapšena lica (sumnjive) upućivati u sabirne zarobljeničke logore. Odrediti jaku stražu. Rukovodiocce i osobe koje mogu dati važne iskaze, upućivati štabu divizije. Zarobljene i uhapšene ukratko saslušati. Pri njihovom upućivanju poslati i saslušanje. U slučaju istih iskaza dovoljno je i zajedničko saslušanje.«

Ranjenike Kübler ne spominje. Ranjenici nisu »ostale osobe« ni »prebjegli«; ranjenici su borci. Dakle, i njih »strijeljati poslije saslušanja«. Kübler je u »izvještaju o iskustvima« iz operacije Schwarz 16. lipnja 1943. godine pisao daje 118. divizija zarobila 472 partizana, a »od toga je 274 strijeljano«. Oni koji nisu strijeljani, vjerojatno i nisu bili partizani.

Odnos prema četnicima je u točki 3: »Sve četnike razoružati, bez izuzetka; ureba li — i silom«. Isti je odnos i prema Muslimanskoj miliciji, »tamo gdje se pokaže kao nepouzdana«. Kübler je naređivao da treba »temeljito pretresti sve stanove i skloništa«, a posebno »obratiti pažnju na žene, koje su često špijunke«. Traži: »Ne smije se imati povjerenja; vršiti strogi nadzor!«. U toj Küblerovoj uputi ima i točka 8: »Ponašanje prema stanovništvu:

Trupe će prema stanovništvu koje se pokaže neprijateljski raspoloženo postupati brutalnom nemilosrdnošću i zapljenjivanjem postojećih zaliha, a razaranjem napuštenih naselja neprijatelju oduzeti svaku mogućnost opstanka.«

Kübler: Na drugim ratištima i u druga vremena davali smo sasvim drugačija naređenja. Ja sam bio u štabu 12. armije i tamo nismo davali nikada naređenja da se borci strijeljaju.

Činjenice: Josef Kübler je 1941. godine bio u štabu 12. armije (ujedno i komanda Jugoistoka), i to načelnik operativnog odjeljenja. U nekoliko navrata je pratio glavnokomandujućeg Lista na konferencije u Beogradu. Bio je u Beogradu s general-feldmaršalom Listom i 16. rujna kad je šef vojne uprave, državni savjetnik dr Harold Turner, komandanta Jugoistoka obavijestio da »ustanak ima jasnu komunističku tendenciju i taktiku«. Komanda Jugoistoka, dok je tamo bio Ia (operativno odjeljenje) Josef Kübler, onda još pukovnik (u dvije naredne godine dva puta će biti unaprijeđen) izdala je više uputa o »strijeljanju bandita«, to

jest partizanskih boraca, i o mjerama odmazde. Upravo Kübler u jednom dopisu krajem studenoga, nekoliko dana prije nego što je preuzeo dužnost načelnika štaba opunomoćenog komandanta u Srbiji, utvrđuje (prenoseći naredbu pretpostavljenih) »mjere odmazde njemačkog Wehrmachta; norma: za 1 ubijenog pripadnika njemačkog Wehrmachta 100, za ranjenog 50 strijeljanja Srba.«

Kübler: Nekoliko riječi o događajima na Tjentištu Tamo je bilo težište borbe. Po svakom vremenu i nevremenu, danju i noću, tamo je vođena najžešća borba. Preko mog desnog krila nije uspio partizanski proboj; probili su se na sektoru susjedne divizije. Ovdje je utvrđeno daje u moje područje došao jedan SS bataljon. Ranjenici, nastradali na Sutjesci, nisu bili na mom području, već na sektorima drugih divizija. Već sam rekao: nikad nisam davao upute da se bolesnici i zarobljenici strijeljaju. Što se tiče popaljenih mjesta, već sam ustvrdio — kao što piše i u mome naređenju — trebalo je da se ruše samo napuštena mjesta, kao što je rečeno da se strogo postupa samo protiv onog civilnog stanovništva koje je protiv nas, koje je u prijateljstvu s narodnooslobodilačkim pokretom. Ne vjerujem daje 118. divizija ostavila rđav dojam u Hrvatskoj. Nezavisnu državu Hrvatsku ja sam smatrao prijateljskom zemljom i u njoj sam se osjećao kao gost. U tom smislu sam stalno poučavao moje podređene.

Činjenice: Kübler, koji je »stalno poučavao podređene« da prema narodu u Hrvatskoj gaje prijateljske osjećaje, naredio je 28. ožujka 1944. godine »strahovit i užasan pokolj među najčistijim hrvatskim življem«, javio je zapovjednik 27. ustaške bojne ustaški satnik Petar Mikrut 29. ožujka 1944. godine. Kübler je tada s dijelovima 7. SS divizije, 369. divizije i svoje 118. divizije izvodio operacije protiv jedinica NOV na području Sinja. U već spomenutom izvještaju ustaša Mikrut je o tome zločinu izvještavao stožer ustaške vojnice u Zagrebu:

»Iz sela Otok nalazi se u ustaškim postrojbama preko 20 seljaka, u domobranstvu preko 250 i u njemačkoj vojsci i na radu preko 150 seljaka. U odmetničtvu imade svega tri nasilno odvedena... Prolazeće njemačke trupe uopće se na to nisu

obazirale nego su sakupile po pojedinim kućama žene i djecu te ih strijeljali po grupama od 10 do 15 ljudi. Najstrašnije je bilo u dvije kuće (s. Litre) Milanović gdje je u jednoj kući pronađeno i spaljeno 45 žena i djece... Selo Grab-Ruda: Nije se uzmoglo na licu mjesta ustanoviti, ali prema izjavama izbjeglica poubijano je na isti način preko 400 osoba i sela potpunoma uništena...«

Kübler: Što se tiče strijeljanja zarobljenih partizana, što se navodi u optužnici, ne mogu da se sjetim takvih slučajeva. Pukovnik Tribukeit je rekao da on to osobno nije činio. Za slučaj kod Goražda nemam ništa posebno izjaviti. Još jednom izražavam žaljenje. Bilo mi je žao i onda kad sam za to saznao, ali ništa nisam mogao izmijeniti. Dakako, dotičnog komandanta bataljona sam udaljio. Za slučaj na otocima Braču, Hvaru i Korčuli mogu reći sljedeće: bilo je mnogo nesretnih slučajeva, mnogo paljevina, i to baš onda kad je vođena najžešća borba. Ne može 118. divizija odgovarati za tešku situaciju civilnog stanovništva. O mom postupku prema zarobljenicima na otocima neka svjedoči engleski general Churchill. Zbog mog čovječnog ponašanja, od Churchilla sam pozvan da ga poslije rata posjetim. Gospodo, 118. divizija nije bila zločinačka organizacija. Pozdravljam čas, gospodo, u kom mogu za čast moje divizije da se žrtvujem. Mi smo, gospodo, u partizanima vidjeli hrabrog protivnika, kao što je vjerojatno da su i partizani u nama vidjeli hrabre neprijatelje. I ovo još da kažem: moji su roditelji imali sedam sinova; trojica su kao vojnici poginuli u prvom svjetskom ratu, a najstariji od braće i ja smo vama predani na milost i nemilost.

TRIBUKEIT

Nakon Küblera govorio je Günther Tribukeit.

Tribukeit: Ne osjećam se krivim za slučaj Stupni Do. Odgovornost snosi komandant mog 3. bataljona. Moja su naređenja odgovarala onome što je meni naređeno, a komandant 3. bataljona je učinio nešto na svoju ruku. Pri tome još jednom naglašavam da se ne radi o šezdeset strijeljanih, nego o trideset i jednom. Odbijam i odgovornost za pljačke u Stonu i za

proganjanje partizana na Pelješcu. Mi smo dobro znali koje su familije partizanske, znali smo čiji su muževi i sinovi u partizanima, ali nismo zbog toga nikakve mjere poduzimali protiv tih porodica. Uopće, ne osjećam grižnju savjesti; ja sam nisam sudjelovao ni u kakvim zločinima. Iz školske klupe sam stupio u vojsku i odgajan sam po starim vojničkim principima o dužnosti i poslušnosti. Politički cilj je za mene onda, kao i danas, bio bezvrijedan.

LONTSCHAR

Na kraju, evo i obrane Adalberga Lontschara.

Lontschar: Visoki sude, u Srbiju sam došao u svibnju 1941. godine. Komanda moga puka bila je u Užicu, a komanda divizije u Valjevu. Vraćajući se iz komande divizije u Užice, na serpentinama Ražana bio sam napadnut iz pušaka i mitraljeza. Jedan je oficir iz moje pratnje teško ranjen. Zbog toga je u Užicu strijeljano 20 talaca. Odluku o tome donijela je komanda mjesta. Naređenje je, kao što čujem jučer od svjedoka, izvršila četa mog prvog bataljona. Slučaj uopće nisam prijavio komandantu mjesta Užice. On je naredio izvršenje odmazde vjerojatno na osnovi prijave ranjenog oficira. O odmazdi sam saznao iz plakata na ulicama. Saopćavam visokom sudu da prije toga s pukovnikom Stockhausenom, komandantom Užica, nisam razgovarao o prepadu na mene. Što se tiče druge točke optužnice i događaja u Kragujevcu, obavještavam visoki sud da s tim događajem ni u kom pogledu ne stojim u vezi. Tada sam se nalazio u Vojnoj bolnici u Beogradu. U vezi s narednom točkom optužbe, dužan sam visokom sudu razjasniti postupak oko mjera za odmazdu. Objavljivanje ovih mjera naređivao je vojni komandant, ali ne po vlastitim pobudama, nego na prijedlog Upravnog odjeljenja feldkomandanture. Izjavljujem jasno i nedvosmisleno da o mnogim manjim sabotажama na mom području uopće nije slan izvještaj vojnom zapovjedniku. Do toga je moglo doći zbog toga što se nije radilo o sabotажama većeg opsega. Za sabotаже te vrste na području moje feldkomandanture nisu vršene nikakve

odmazde. Više puta sam razgovarao s vojnim komandantom o pojmu mjera za odmazdu. Rečeno mi je da je mjera odmazde, kao kolektivna mjera, zasnovana na međunarodnom pravu, da je to pravo objavila Vrhovna komanda Wehrmachta i da su te mjere od stručnjaka za međunarodno pravo preispitane, pri čemu je utvrđeno da su pravno dopuštene. Osim toga, rečeno mi je da vođe pokreta otpora mogu takve mjere spriječiti ako spriječe sabotaze... Naglašavam: osobno nisam naredio nikakvu mjeru odmazde, nego sam samo — kao što je propisano — slao izvještaje vojnom zapovjedniku i tražio njegovu odluku. Svi vojnici, i ovi ovdje prisutni, odobrit će mi ako kažem da svaka komanda armije ima dužnost da poduzme sve mjere kojima zaštićuje živote i zdravlje svojih vojnika. Molim visoki sud da uzme u obzir da sam na svaki način nastojao da ne služim u Srbiji. Dva puta sam molio da budem premješten, ali stalno se odgađalo. Ja sam stari vojnik. Lično mi je najveća vrlina bila: ispunjenje dužnosti vojnika. Ovaj sam princip ispunjavao 40 godina. Molim visoki sud da ima u vidu da je moja stalna težnja bila da u svim prilikama odgovorim svojim dužnostima onoliko koliko je bilo moguće i da sam pri tome kao vojnik nastupao čovječno.

Činjenice: U ratnom dnevniku 724. puka 704. pješadijske divizije zapisano je da je četa 1. bataljona 20. srpnja 1941. izvršila strijeljanje dvadeset i dvije osobe u Užicu. O mjerama protiv »bandi« i o sistemu odmazde Lontschara je upoznao komandant njegove divizije prenoseći mu naređenje komandanta Srbije od 19. srpnja. Lontschar za odmazdu u Užicu odgovornost prebacuje na užičkog feldkomandanta Adalberta Hansa Stockhausena, premda će trenutak kasnije ustvrditi kako feldkomandanti nisu — po uspostavljenom sistemu — odgovorni za odmazde. Prema izvještaju Lontscharovog prethodnika von Keisenberga, vidi se da je feldkomandant 599 bio ujedno i odgovoran za rad policije u Beogradu. Dužnosti feldkomandanata vide se iz naređenja opunomoćenog komandanta u Srbiji od 4. prosinca 1941. godine: odgovoran je za vojne, ekonomske i upravne poslove; feldkomandant, naime, na području svoje feldkomandanture »vrši upravljanje«. Sve odmazde išle su izravno preko feldkomandanta.

To bi bilo sve.

— Pretres je zaključen — tiho je, gotovo s uzdahom, rekao dr Vuko Gozze Gučetić u 14 sati 13. veljače 1947. godine. I odmah najavljuje, okrenut prevodiocima: — Kažite im da će presuda biti izrečena u nedjelju, u 10 sati.